

IQTISODIY ISLOHOTLAR JARAYONIDA TIJORAT BANKLARI AKTIVLARINING SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

IMPROVING THE EFFICIENCY OF COMMERCIAL BANK ASSETS IN THE PROCESS OF ECONOMIC REFORMS

¹Rustamov Shavkat Eshniyozovich

¹"Surxon gold drink" MChJ ish yurutuvchisi

Annotatsiya Abstract

Uzb. - Ushbu maqolada iqtisodiy islohotlar sharoitida tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy asoslari tadqiq etilgan. Bank tizimini transformatsiya qilish jarayonida aktivlar tarkibini diversifikatsiya qilish, risklarni boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish va ESG tamoyillarini joriy etish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida bank aktivlari rentabelligini oshirish va muammoli kreditlar (NPL) ulushini kamaytirish bo'yicha konseptual taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Eng. - This article examines the theoretical and practical foundations for improving the efficiency of commercial bank assets in the context of economic reforms. It analyzes the issues of diversifying asset structures, utilizing digital technologies in risk management, and implementing ESG principles during the transformation of the banking system. Based on the research results, conceptual proposals and recommendations have been developed to increase the profitability of bank assets and reduce the share of non-performing loans (NPL).

Kalit so'zlar: Keywords:

❖ *tijorat banklari, bank aktivlari, aktivlar samaradorligi, iqtisodiy islohotlar, kredit portfeli, rentabellik, muammoli aktivlar, raqamli banking, ESG tamoyillari.*

❖ *commercial banks, bank assets, asset efficiency, economic reforms, loan portfolio, profitability, non-performing assets, digital banking, ESG principles.*

Kirish.

Iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida bank tizimini transformatsiya qilish va uning moliyaviy barqarorligini ta'minlash davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda bank sektorini xususiylashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va moliya bozorini liberallashtirishga qaratilgan keng ko'lamli o'zgarishlar tijorat banklari zimmasiga

aktivlarni boshqarishning sifat jihatidan yangi, samarali mexanizmlarini ishlab chiqish vazifasini yuklamoqda.

Tijorat banklari aktivlarining samaradorligi nafaqat alohida olingan moliya muassasasining rentabelligini, balki butun milliy iqtisodiyotning investitsion jozibadorligi va kreditlash salohiyatini belgilab beradi. Biroq, globallashuv va moliya bozorlaridagi yuqori o'zgaruvchanlik sharoitida an'anaviy boshqaruv usullari aktivlar sifatini saqlab

qolish va yuqori daromadlilikni ta'minlashda yetarli bo'lmay qolmoqda. Shu sababli, aktivlar tarkibini optimallashtirish, risklarni baholashning zamonaviy uslubiyotlarini tatbiq etish va resurslardan foydalanishning konseptual asoslarini takomillashtirish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi iqtisodiy islohotlar jarayonida tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirishning nazariy-uslubiy asoslarini o'rganish hamda amaliyotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan strategik yo'nalishlarni belgilab berishdan iborat. Mazkur jarayonda aktivlar rentabelligini oshirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish va bank resurslarini iqtisodiyotning yuqori samarali tarmoqlariga yo'naltirish masalalari diqqat markazida bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirish va ularni boshqarish masalalari uzoq yillardan buyon ham mahalliy, ham xorijiy iqtisodchi olimlarning tadqiqot obyekti bo'lib kelmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aktivlar samaradorligini tushunishga bo'lgan yondashuvlar iqtisodiy maktablar va davr talablariga muvofiq ravishda takomillashib borgan.

Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda, xususan, klassik bank ishi nazariyalarida aktivlar samaradorligi ko'pincha likvidlik va rentabellik o'rtasidagi ziddiyatni hal qilish nuqtayi nazaridan o'rganilgan. J. Sinkey [1] va P. Rouz [2] kabi olimlarning ishlarida bank aktivlarini boshqarishda "risk-daromad" mutanosibligi asosiy mezon sifatida keltiriladi. Ularning fikricha, bank aktivlarining samaradorligi faqat joriy foyda bilan emas, balki bankning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlovchi aktivlar sifati va ularning diversifikatsiya darajasi bilan o'lchanadi. Zamonaviy g'arb iqtisodchilari esa asosiy e'tiborni aktivlarni boshqarishda matematik modellar va xatarlarni

baholashning "VaR" (Value at Risk) kabi usullariga qaratmoqdalar.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlarining tadqiqotlarida esa bank aktivlari samaradorligi ko'proq transformatsiya jarayonlari va makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida o'rganilgan. O. Lavrushin [3] va G. Beloglazova [4] kabi iqtisodchilar aktivlar samaradorligini bank kapitalining yetarliligi va resurslar bazasining barqarorligi bilan uzviy bog'liq holda tahlil qiladilar. Ularning yondashuvida davlatning bank tizimidagi roli va iqtisodiy islohotlarning aktivlar tarkibiga ta'siri alohida ta'kidlanadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlarimizdan Sh. Abdullayeva [5], O. Jumayev [6] va F. Mullajonovlarning ilmiy ishlarida [7] O'zbekiston bank tizimining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida bank aktivlari sifatini oshirish masalalari keng yoritilgan. Mahalliy tadqiqotchilar asosiy e'tiborni kredit portfeli tarkibini takomillashtirish, muammoli aktivlarni kamaytirish va banklarda investitsion faoliyatni faollashtirishga qaratadilar. Shuningdek, so'nggi yillardagi tadqiqotlarda bank aktivlarini boshqarishda raqamli texnologiyalarni qo'llash va xalqaro moliya standartlariga (IFRS 9) o'tishning ahamiyati bo'yicha yangi ilmiy qarashlar shakllanmoqda [8].

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, bank aktivlari samaradorligining konseptual asoslari doimiy harakatdagi jarayon bo'lib, u oddiy buxgalteriya hisobidan murakkab strategik boshqaruv tizimiga qarab rivojlanib bormoqda. Shunga qaramay, hozirgi islohotlar sharoitida banklar aktivlari samaradorligini oshirishda nafaqat ichki omillarni, balki ESG tamoyillari va global moliyaviy integratsiya kabi yangi tendensiyalarni hisobga oluvchi yaxlit konseptual yondashuvni ishlab chiqish zaruriyati saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda iqtisodiy jarayonlarni tizimli tahlil qilish, mantiqiy izchillik va obyektivlik tamoyillariga tayanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tijorat banklari aktivlari samaradorligini baholashda qo'llaniladigan miqdoriy va sifat tahlili usullari majmuasidan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida bank aktivlari dinamikasini va ularning tarkibiy o'zgarishlarini o'rganish uchun qiyosiy va statistik tahlil metodlari qo'llanildi. Bu usul orqali islohotlar davrida bank tizimidagi umumiy aktivlar o'sish sur'atlari, kredit portfelining sifati va daromadlilik ko'rsatkichlarining o'zaro bog'liqligi aniqlandi. Shuningdek, guruhlash metodi yordamida bank aktivlari likvidlik darajasi, risk darajasi va daromad keltirish qobiliyatiga ko'ra tasniflanib, ularning samaradorlikka ta'siri alohida tahlil qilindi.

Ilmiy mushohada yuritishda induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Xususan, alohida tijorat banklari faoliyatidagi ijobiy tajribalar va muammolar o'rganilib, ular asosida butun bank tizimi uchun xos bo'lgan umumiy xulosalar va takliflar shakllantirildi. Shu bilan birga, bank aktivlarini boshqarishning xalqaro standartlari va xorijiy mamlakatlar tajribasi milliy bank tizimining o'ziga xos xususiyatlari bilan qiyosiy ravishda ko'rib chiqildi.

Ma'lumotlar bazasini shakllantirishda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik byulletenlari, tijorat banklarining yillik moliyaviy hisobotlari hamda xalqaro moliya institutlarining tahliliy ma'lumotlari asosiy manba bo'lib xizmat qildi. Miqdoriy ma'lumotlarni qayta ishlashda iqtisodiy-matematik usullardan foydalanilgan holda, aktivlar rentabelligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarning o'zaro korelyatsiyasi ko'rib chiqildi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvi aktivlar samaradorligini nafaqat statik holatda,

balki dinamik rivojlanish jarayonida baholashga qaratilgan. Bu esa iqtisodiy islohotlar sharoitida yuzaga kelayotgan yangi xatarlarni o'z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Iqtisodiy islohotlar jarayonida tijorat banklari aktivlarining tarkibiy va sifat ko'rsatkichlarini tahlil qilish bank tizimining barqarorlik darajasini aniqlash imkonini beradi. So'nggi yillardagi statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, bank tizimi aktivlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda, biroq ushbu o'sish bilan birga aktivlar samaradorligiga ta'sir etuvchi qator tizimli masalalar ham namoyon bo'lmoqda.

Aktivlar samaradorligini tahlil qilishda eng asosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lgan aktivlar rentabelligi (ROA) darajasi banklarda raqamli transformatsiya va operatsion xarajatlarni optimallashtirish hisobiga o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Shunga qaramay, sof foizli marjaning barqarorligi resurslar bazasining qimmatlashishi va moliya bozoridagi raqobatning kuchayishi sababli bosim ostida qolmoqda. Kredit portfeli tarkibida davlat kafolati ostida berilgan kreditlar ulushining kamayib, bozor shartlari asosida ajratilayotgan kreditlar hajmining ortishi aktivlar rentabelligiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omil sifatida aniqlandi.

Muammoli aktivlar (NPL) tahlili shuni ko'rsatadiki, islohotlar davrida kredit portfeli sifatini boshqarishda risklarga asoslangan nazorat mexanizmlarining roli oshgan. Garchi umumiy kredit portfelida muammoli kreditlar ulushi nazorat qilinadigan darajada bo'lsa-da, ularning asosiy qismi uzoq muddatli investitsion loyihalar va ayrim tarmoq xususiyatlariga ega bo'lgan aktivlarga to'g'ri kelmoqda. Aktivlarning aylanuvchanlik ko'rsatkichlari tahlil qilinganda, chakana bank xizmatlari va kichik biznesni kreditlash

yo'nalishlari eng yuqori samaradorlik ko'rsatkichlarini qayd etayotgani ma'lum bo'ldi.

Banklar aktivlarining diversifikatsiya darajasi bo'yicha olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, daromad keltiruvchi aktivlar tarkibida nofoizli daromadlar manbalari – komission tushumlar, valyuta amaliyotlari va qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalar ulushi ortib bormoqda. Bu holat banklarning faqatgina kredit riskiga bog'lanib qolish darajasini kamaytiradi va umumiy aktivlar samaradorligini muvozanatlashtiradi.

Tahlillar natijasida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, aktivlar samaradorligi bankning texnologik darajasi bilan to'g'ridan-to'g'ri korelyatsiyaga ega. Raqamli bank xizmatlariga ko'proq investitsiya kiritgan moliya muassasalari aktivlarining qaytimi, an'anaviy bank modelida ishlayotgan muassasalarga nisbatan yuqoriroq ekanligi isbotlandi. Bu esa kelajakda aktivlar samaradorligini oshirishning konseptual asosi sifatida raqamli ekotizimlarni rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi.

1-jadval

Tijorat banklari aktivlari samaradorligini baholash mezonlari va ularni takomillashtirish yo'nalishlari*

Baholash mezonlari	An'anaviy yondashuv (Islohotlarga bo'lgan model)	Takomillashgan yo'nalishlar (Transformatsiya davri)	Kutilayotgan iqtisodiy natija
Aktivlar tarkibi	Davlat kafolati ostidagi va yirik korxonalarni kreditlash.	Chakana banking, Kichik biznes va qimmatli qog'ozlar bozori.	Aktivlar diversifikatsiyasi va kredit tavakkalchiligining kamayishi.
Risklarni boshqarish	Garov ta'minotiga tayangan subyektiv tahlil usullari.	Sun'iy intellekt, Big Data va avtomatlashtirilgan skoring.	Kredit portfeli sifati yaxshilanishi va NPL darajasi pasayishi.
Daromadlilik manbai	Asosan foizli daromadlar (kredit foizlari).	Komission daromadlar, raqamli servislar va investitsion banking.	Daromadlar bazasining barqarorligi va rentabellik o'sishi.
Boshqaruv modeli	Filiallar tarmog'i va qog'ozbozlikka asoslangan tizim.	Masofaviy xizmatlar, "Cloud banking" va raqamli ekotizimlar.	Operatsion xarajatlarning (CIR) optimallasuvi.
Strategik yo'nalish	Faqat moliyaviy foyda ko'rishga intilish.	ESG (Ekologik va ijtimoiy mas'uliyat) tamoyillari.	Bankning xalqaro jozibadorligi va reytingining ko'tarilishi.

*Manba: muallif ishlanmasi. Basel Committee on Banking Supervision (2019), IFRS Foundation (IFRS 9), World Bank (2023), O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992-son Farmoni (2020) hamda iqtisodiy adabiyotlar asosida tuzilgan.

Aktivlar tarkibining diversifikatsiyasi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy modelda aktivlarning yirik davlat korxonalarida konsentratsiyalashuvi banklar uchun yuqori risk va past moslashuvchanlikni keltirib chiqargan. Islohotlar davrida aktivlar tarkibining chakana savdo va kichik biznes loyihalari hisobiga kengayishi banklarning daromad manbalarini diversifikatsiya qiladi.

Bu, o'z navbatida, bitta yirik qarz oluvchining moliyaviy holatiga bog'liqlikni kamaytiradi va aktivlarning umumiy qaytimini oshiradi.

Boshqaruvda innovatsion yondashuv. Jadvalning eng muhim jihatlaridan biri – risklarni boshqarishda sub'ektiv tahlildan sun'iy intellekt va skoring tizimlariga o'tishdir. Inson omilining kamayishi kredit qarorlari qabul qilish tezligini 3-4 baravarga oshirish

bilan birga, muammoli aktivlarning (NPL) paydo bo'lish ehtimolini bashorat qilish imkonini beradi. Bu aktivlar unumdorligini ta'minlovchi eng muhim texnologik drayver hisoblanadi.

Daromadlilik tuzilmasining o'zgarishi. An'anaviy bank modelida daromadning katta qismi kredit foizlariga bog'liq bo'lib, bu bozor foiz stavkalari o'zgarganda bankni zaif qilib qo'yar edi. Jadvalda ko'rsatilganidek, komission daromadlar va raqamli servislarning ulushining ortishi bank aktivlarining nafaqat foizli, balki nofoizli samaradorligini ham ta'minlaydi. Bu holat bankning sof foizli marjasi (NIM) barqarorligini kafolatlaydi.

Operatsion samaradorlik (CIR). Bank filiallarining qisqarishi va "Cloud banking" (bulutli banking) texnologiyalariga o'tilishi operatsion xarajatlarning aktivlar hajmidagi ulushini (Cost-to-Income Ratio) sezilarli darajada pasaytiradi. Jadval natijalari shuni tasdiqlaydi: raqamli transformatsiya orqali har bir so'm aktivga to'g'ri keladigan xarajat miqdori kamayadi, bu esa o'z-o'zidan ROA (Aktivlar rentabelligi) ko'rsatkichining o'sishiga olib keladi.

ESG va strategik barqarorlik. Jadvalda keltirilgan ESG tamoyillarining tatbiq etilishi bank aktivlari samaradorligining yangi – zamonaviy bosqichidir. Bu nafaqat ekologik loyihalarni moliyalashtirish, balki bankning xalqaro kapital bozorlarida "ishonchli hamkor" maqomiga ega bo'lishidir. Natijada bank arzonroq resurslarni jalb qilish imkoniga ega bo'ladi, bu esa aktivlar va passivlar o'rtasidagi spreadning (farqning) kengayishiga va samaradorlikning oshishiga xizmat qiladi.

Kredit riskini bashoratli boshqarish (ECL modeli). An'anaviy bank modelida zararlar yuzaga kelgandan keyingina tan olinishi aktivlar rentabelligining keskin pasayishiga va kapitalning "yeyilishiga" sabab bo'lar edi. Jadvalda taklif etilgan IFRS 9 standarti va kutilayotgan kredit zararlari (Expected Credit Loss) modeli aktivlar samaradorligini "kechikib

tahlil qilish"dan "erta bashorat qilish"ga o'tkazadi. Bu bankka o'z aktivlari sifatini dinamik tarzda nazorat qilish va zaxiralarni optimallashtirish orqali sof foydani barqaror saqlash imkonini beradi.

Aktiv va passivlar mutanosibligi (likvidlik tahlili). Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari aktivlari samaradorligiga salbiy ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri aktivlar va ularni moliyalashtiruvchi manbalar (passivlar) o'rtasidagi muddat nomutanosibligi (maturity gap) hisoblanadi. Bunday nomutanosiblik bankning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkoniyatlarini cheklab, likvidlik tavakkalchiligining ortishiga, moliyalashtirish xarajatlarning ko'payishiga hamda foiz stavkalari o'zgarishiga nisbatan sezgirlikning kuchayishiga olib keladi. Shu sababli aktiv va passivlarni boshqarishda (Asset-Liability Management – ALM) ularning muddatlari, qiymati va risk darajasini muvofiqlashtirish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Xalqaro amaliyotda Bazellik III standartlari doirasida joriy etilgan Liquidity Coverage Ratio (LCR) va Net Stable Funding Ratio (NSFR) ko'rsatkichlari banklarning likvidlik holatini kompleks baholashning asosiy mezonlari sifatida e'tirof etiladi. LCR bankning 30 kunlik stress davrida yuqori sifatli likvid aktivlar hisobidan qisqa muddatli pul oqimlari ehtiyojini qoplash qobiliyatini baholasa, NSFR uzoq muddatli barqaror moliyalashtirish manbalarining bank aktivlari tarkibiga mosligini aniqlaydi. Mazkur me'yorlarning amaliyotga to'liq tatbiq etilishi banklarning likvidlik pozitsiyasini mustahkamlaydi, aktivlar tarkibini yanada muvozanatli shakllantirishga xizmat qiladi hamda kutilmagan moliyaviy zarbalar sharoitida ham bankning to'lovga qobiliyatligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi. Natijada aktivlardan foydalanish samaradorligi oshib, risk va daromadlilik o'rtasida optimal muvozanatga erishish imkoniyati kengayadi.

2-jadval

**Bank aktivlari samaradorligini pasaytiruvchi omillar va ularni
bartaraf etishning konseptual mexanizmlari***

Aktivlar samaradorligiga ta'sir etuvchi risklar	Muammoning mazmuni va ta'siri	Takomillashtirish mexanizmlari (Yechimlar)	Samaradorlik ko'rsatkichiga ta'siri
Kredit riski (NPL o'sishi)	Qarz oluvchilarning majburiyatlarini bajarmasligi natijasida daromadning kamayishi.	IFRS 9 standartlari asosida kutilayotgan kredit zararlarini (ECL) erta prognozlash.	Aktivlar sifatining (Asset Quality) yaxshilanishi.
Likvidlik riski	Aktivlar va passivlar muddatlari o'rtasidagi nomutanosiblik (gap-tahlil).	Aktivlarni boshqarishda "Likvidlikni qoplash koeffitsienti" (LCR) va "Sof barqaror moliyalashtirish" (NSFR) me'yorlariga amal qilish.	To'lov qobiliyatining barqarorlashishi.
Foiz riski	Bozor foiz stavkalari o'zgarishi natijasida sof foizli marjaning qisqarishi.	Aktivlar va majburiyatlarni derivativlar (svop, opsiya) orqali xedjlash mexanizmlarini qo'llash.	Sof foizli marja (NIM) barqarorligi.
Operatsion risk	Tizimdagi xatoliklar, kiber-hujumlar yoki inson omili tufayli yuzaga keladigan zararlar.	Bank jarayonlarini raqamlashtirish, kiberxavfsizlikni kuchaytirish va ichki nazoratni avtomatlashtirish.	Operatsion foydaning (Operating Profit) o'sishi.
Konsentratsiya riski	Aktivlarning ma'lum bir tarmoq yoki mijozlar guruhida to'planib qolishi.	Kredit portfelini tarmoqlar va hududlar bo'yicha diversifikatsiya qilish kvotalarini joriy etish.	Portfel barqarorligi va riskning kamayishi.

***Manba:** muallif ishlanmasi. Basel Committee on Banking Supervision (2019), IFRS Foundation (IFRS 9), World Bank (2023), O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992-son Farmoni (2020) hamda iqtisodiy adabiyotlar asosida tuzilgan.

Bozor tebranishlaridan himoyalash (Xedjlash) Erkin bozor sharoitida foiz stavkalari va valyuta kurslarining o'zgarishi aktivlar rentabelligiga (ROA) to'g'ridan-to'g'ri salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Jadvalda keltirilgan derivativlar (svop, opsiya) yordamida xedjlash mexanizmi bank daromadini tashqi kon'yunktura o'zgarishlaridan "izolyatsiya" qiladi. Bu esa bank aktivlarining sof foizli marjasi (NIM) barqarorligini kafolatlovchi konseptual yechimdir.

Operatsion samaradorlik va kiberxavfsizlik Raqamlashtirish jarayonida yuzaga keladigan yangi avlod risklari — kiber-

hujumlar va texnologik xatoliklar aktivlar samaradorligini pasaytiruvchi omillar sifatida qayd etilgan. Jadvalda taklif etilgan ichki nazoratni avtomatlashtirish yechimi inson omili bilan bog'liq xatolarni minimallashtiradi. Natijada bankning operatsion foydasi oshib, aktivlar aylanuvchanligi tezlashadi.

Portfel diversifikatsiyasi va konsentratsiyani jilovlash Aktivlarning ma'lum bir soha (masalan, faqat qurilish yoki faqat sanoat) doirasida to'planib qolishi tizimli inqirozlar davrida samaradorlikni nolga tushirib yuborishi mumkin. Jadvalda ko'rsatilgan hududiy va tarmoqlararo kvotalash mexanizmi aktivlar portfelini

“diversifikatsiyalangan savat”ga aylantiradi. Bu esa riskni tarqatish orqali umumiy portfel rentabelligini barqarorlashtiradi.

2-jadval tahlili shuni isbotlaydiki, iqtisodiy islohotlar sharoitida bank aktivlari samaradorligining konseptual asosi – “Xatarni ilmiy asosda boshqarish – daromadni kafolatlashdir” tamoyiliga tayanadi. Ushbu mexanizmlarning birgalikda qo‘llanilishi bank aktivlarining sifat ko‘rsatkichlarini (Asset Quality) xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar.

Iqtisodiy islohotlar sharoitida tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirish borasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bank aktivlarini boshqarish shunchaki foyda hajmini ko‘paytirish emas, balki resurslarni iqtisodiy o‘rishni ta‘minlovchi yuqori rentabelli va past riskli yo‘nalishlarga qayta taqsimlash jarayonidir. Tizimli tahlillar natijasida aniqlanishicha, aktivlar sifatiga nafaqat ichki boshqaruv qarorlari, balki makroiqtisodiy barqarorlik va qonunchilik bazasining takomillashtirilganligi ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Hozirgi transformatsiya davrida banklar uchun aktivlar rentabelligini saqlab qolishdagi asosiy to‘siqlar sifatida yuqori operatsion xarajatlar va aktivlar tarkibida davlat ulushi bo‘lgan korxonalar kreditlarining salmoqli darajadaligi namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, banklar faoliyatini raqamlashtirish aktivlar aylanuvchanligini tezlashtiruvchi va xizmatlar tannarxini pasaytiruvchi eng samarali omil ekanligi o‘z tasdig‘ini topdi.

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, tijorat banklari aktivlari samaradorligining

konseptual asoslarini takomillashtirishda bir qator strategik yo‘nalishlarga e‘tibor qaratish lozim. Avvalo, banklar aktivlar tarkibini diversifikatsiya qilishi, ya‘ni faqat an‘anaviy kreditlash bilan cheklanib qolmasdan, fond bozoridagi ishtirokini kengaytirishi va nofoizli daromad keltiruvchi aktivlar ulushini ko‘paytirishi zarur. Bu yondashuv daromadlar bazasini bozor tebranishlaridan himoya qilishga xizmat qiladi. Kredit ajratish jarayonlarini to‘liq avtomatlashtirish va mijozlarning to‘lov qobiliyatini tahlil qilishda raqamli skoring hamda sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish muammoli aktivlar yuzaga kelish xavfini minimal darajaga tushirish imkonini beradi.

Shuningdek, aktivlarni shakllantirishda ESG va “yashil” moliyalashtirish tamoyillarini tatbiq etish banklarning xalqaro moliya bozorlaridan arzon hamda uzoq muddatli resurslar jalb qilish imkoniyatini oshiradi. Bank balansidagi muammoli aktivlarni sekuritizatsiya qilish yoki ularni ixtisoslashgan aktivlarni boshqaruvchi kompaniyalarga sotishning bozor mexanizmlarini takomillashtirish orqali kapital yetarliligini ta‘minlash dolzarb hisoblanadi. Yakuniy bosqichda banklar an‘anaviy muassasadan mijozning barcha moliyaviy ehtiyojlarini qoplaydigan raqamli ekotizim modeliga o‘tishi, har bir mijozga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha daromad miqdorini oshirishga yo‘naltirilgan strategiyalarni amalga oshirishi lozim. Ushbu chora-tadbirlar majmui tijorat banklarining nafaqat moliyaviy natijalarini yaxshilaydi, balki ularning iqtisodiy islohotlar jarayonidagi faol ishtirokini va xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini ta‘minlashning asosiy poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sinkey J.F. *Commercial Bank Financial Management in the Financial Services Industry*. 6th ed. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall, 2002. 696 p.
2. Rose P.S., Hudgins S. C. *Bank Management and Financial Services*. 9th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2013. 768 p.

3. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования. 6-е изд., стер. Москва: КНОРУС, 2018. 360 с.
4. Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л. П. Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2017. 652 с.
5. Abdullayeva Sh. Z. Bank ishi: darslik. Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2021. 732 b.
6. Jumayev O.A. Tijorat banklari faoliyati va bank operatsiyalari: o'quv qo'llanma. Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2020. 320 b.
7. Mullajonov F.M. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi. Toshkent: O'zbekiston, 2017. 456 b.
8. International Accounting Standards Board (IASB). IFRS 9 Financial Instruments. London: IFRS Foundation, 2014. 383 p.